

голови і самих (не в товаристві письменних челядників), і я би зараз виділа, як думки в Вас за чолом обертаються і чи Ви д у ж е розмедвежені. / Як д у ж е, пане Маковей, то будьте gut. Дайте мені лану Ваиу медвежу, велику – Вашого робітника. І будьте gut ” [4, 457].

Висновки. Отже, прощальна жестова комунікація в щоденниках Ольги Кобилянської є засобом вияву почуттів і ставлення до інших людей, суттєво доповнюючи вербальну, а почасти абсолютно витісняючи її, що стверджує інформативну й смислову довершеність та вагомість кінем, передусім у ситуації інтимного й дружнього спілкування.

Список використаної літератури

1. Верещагин Е. М. О своеобразии отражения мимики и жестов вербальными средствами (на материале русского языка) / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров // *Вопр. языкознания*. – 1981. – № 1. – С. 36–47.
2. Горелов И. Н. Невербальные компоненты коммуникации / И. Н. Горелов. – М. : Наука, 1980. – 238 с.
3. Горелов И. Н. Соотношение невербального и вербального в коммуникативной деятельности / И. Н. Горелов // *Исследование речевого мышления в психолингвистике*. – М. : Наука, 1985. – С. 16–149.
4. Кобилянська О. Твори. В 5 т. Т. 5 / О. Кобилянська. – К. : Держ. вид-во худ. л-ри, 1963. – С. 247–767.
5. Кобилянська О. Слова зворушеного серця: Щоденники; Автобіографії; Листи; Статті та спогади / О. Кобилянська ; упоряд., передм. Ф. П. Погребенника. – К. : Дніпро, 1982. – С. 17–194.
6. Косенко Ю. В. Роль невербальних засобів комунікації в дискурсі прощання / Ю. В. Косенко // *Вісн. СумДУ. Серія : Філологічні науки*. – Суми : Вид-во СумДУ, 2005. – №6 (78). – С. 23–31.
7. Крейдлин Г. Е. История кинесики и проблемы описания одного семантического класса жестов [Электронный ресурс] / Г. Е. Крейдлин. – Режим доступа : <http://il.rsu.ru/docslsh/Krejdlin2005.pdf>. – 27.05.2009
8. Крейдлин Г. Е. Мужчины и женщины в диалоге I : невербальные гендерные стереотипы / Г. Е. Крейдлин // *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии : тр. Междунар. конф. “Диалог–2003”* (11–6 июня 2003 г.). – М. : Наука, 2003. – С. 337–345.
9. Крейдлин Г. Е. Мужчины и женщины в диалоге II : невербальная агрессия как тип поведения / Г. Е. Крейдлин // *Агрессия в языке и речи : сб. науч. ст. / сост. и отв. ред. И. А. Шаронов*. – М. : РГГУ, 2004. – С. 174–187.
10. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык / Г. Е. Крейдлин. – М. : Новое литератур. обозрение, 2004. – 584 с.

Статтю подано до редколегії
20.10.2011 р.

УДК 398.41 О. Д.

О. Д. Витрищук – асистент кафедри інженерної педагогіки, психології та українознавства Луцького національного технічного університету

Українські прізвища “непрозорі” семантики: структурно-етимологічний аналіз

*Роботу виконано на кафедрі інженерної педагогіки,
психології та українознавства ЛНТУ*

У статті з’ясовано етимологічні корені українських прізвищ, зокрема Волині, семантика яких незрозуміла без спеціального етимологічного розгляду.

Ключові слова: етимологія, реконструкція, антропонім, апелятив, деривація, детермінатив.

Витрищук А. Д. Украинские фамилии “непрозрачной” семантики: структурно-этимологический анализ. В статье реконструируются этимологические корни украинских фамилий, в частности Волини, семантика которых не просматривается без специального этимологического исследования.

Ключевые слова: этимология, реконструкция, антропоним, апелятив, деривация, детерминатив.

Vytryshchuk A. D. Ukrainian Surnames with ‘Opaque’ Semantics: Structural-Etymological Analysis. Etymological roots of Ukrainian ‘opaque’ surnames especially Volhinian are reconstructed in the article with using special etymological scrutiny.

Key words: etymology, reconstruction, antroponimy, appealative, derivation, determinative.

Постановка наукової проблеми та її значення. Українську антропонімну лексику з етимологічного погляду вивчено недостатньо. Тому її розгляд саме за методикою етимологічного дослідження (етимологічної процедури) актуальний для лінгвістики – у прізвиськах і прізвищах трапляються регіональні діалектизми, які сягають значних хронологічних глибин [7, 12] (до праслов'янських та індосвропеїзмів). Проаналізований нижче матеріал (сучасні українські прізвиська) важливий, на нашу думку, з погляду реконструкції праслов'янського лексикону.

Виклад основного матеріалу. Вардига (м. Ковель). Формально реконструюється як **gьrдыga* ($g > v$) – похідне із суфіксом *-yga* від **gьrda/*gьrdь* – багатопланових із семантичної точки зору, утворених способом детермінативного (**-d-**) ускладнення основи від іє. **geg-*. Щодо мотивації антропоніми можна порівняти, наприклад, ч. *гард* “гребінь гори” (Малько, 16), срб. *грдан* “величезний”, “бридкий, огидний”, *грдоба* “потворство; виродок”, укр. діал. *гардига* “велика неоковирна будівля чи машина; висока неповоротка людина”. Розбіжності у вокалізмі (**-ар-**, можл. вар. **-ыр-**, **-ур-**) є результатом діалектної реалізації голосного **ь** у групі *ьрт*.

Припускаємо, однак, що апелятив *гардига* (*вардига*) міг виникнути і шляхом спотворення лат. *quadrīgae* “квадрига, колісниця; віз” – випаданням **v** у групі приголосних **kv** (аналогічно до утворення лексеми *оковита* від лат. *aqua vita*) та метатезою в групі **dr** (**> рд**).

Капінус (м. Луцьк). Ймовірно, від литин. *kapines* “кладовище, цвинтар”. У такому разі цей антропонім семантично зближається з укр. *Могила*, утвореним завдяки онімізації відповідного апелятива.

Кичелюк (м. Луцьк). Суфіксальне утворення від укр. *кича* (*кичка*) “жмуток льону, заплетений у косу нареченої, частина головного убору” (Грінченко, 2, 241). На Волині апелятив *кича* вживається у значенні “зачіска з піднятою серединою у вигляді гребеня”. Для порівн. – рос. *кичиться* “чванитися”. Можна припустити, що аналізований антропонім первісно означав особу, що занадто хизувалася собою або, принаймні, своєю високою чуприною.

Кімлик (м. Луцьк). Формально реконструюється від **kьlma/*kьlмь* $> *kьlмык$ “що-небудь опукле”. Апелятивний матеріал російських діалектів дає лексеми *комлыга* “купина на пасовищі”, *комлыжье* “грудка землі на пасовищі” – форми з метатезою *-лм-* $> -мл-$. Ще пор., напр., рос. *комль* “коренева частина, корінь дерева”. Загалом семантичне гніздо **kьlma/*kьlмь* означає “те, що виступає на поверхні”. Стосовно ж конкретної семантики антропоніма *Кімлик* можна припустити, що в момент номінації йшлося про людину карячкувату з вигляду, але невисокого росту (суфікс *-ик-* надає антропонімам зменшуваної якості).

Кулай (с. Забороль Луцьк. р-ну Волин. обл.). Апелятиви та антропоніми, утворені суфіксом **-аїь** від різних основ (найчастіше від іменників та дієслів), набувають значення якості високого ступеня – стають чітко вираженою характеристикою особи [2, 26]. Якщо вважати, що зазначений антропонім утворився від апелятива *кулак*, то значення антропоніма зводиться до номінації – “той, у кого великі кулаки” (укр. *кулай* – “кулачище” (Грінченко, 2, 332)). Проте аналізований антропонім може мати основу апелятива *кулитися* “згинатися, горбитися від холоду чи хвороби”. В такому разі антропонім *Кулай* може співвідноситися з означенням людини, яка постійно потерпала від холоду (*змерзляк*).

Клюд (**Хлюд** – вар., утвор. шляхом функц. чергув. **к//х**). Обидва антропоніми формально етимологізуються від псл. **kult-* $< kьlt-$ (якщо допустити наявність епентези **ul** $> lu$, а також переходу **ю" > lu**: **kult* $> *klo"t$ $> *klut$ $> *hlyt$). Псл. **kult-* імов. пов'язане з лит. *kaulas* “кістка ноги”, дінд. *kulya* “кістка” (ЕСУМ, 3, 138) та укр. *культя* “рука або нога без пальців; залишок відрізаної руки або ноги”.

Дериваційне гніздо від **kult* поповнює, на нашу думку, антропонім **Шкльода** (див. далі).

Мачулка (с. Вишків Луцьк. р-н Волин. обл.) (зменшув. від *мачула*). Псл. **močula* $> *Močula$ реконструюється на апелятивному матеріалі східнослов'янських та польської мов: укр. діал. *мочула* “викопана яма, в якій мочать коноплі”, пол. діал. *moczula* “місце, де мочать льон” (ЭССЯ, 19, 82–83). З онімного масиву пор., напр., гелонім *Мочулки* (с. Мстишин Гошанськ. р-ну Рівн. обл.).

Павшук (м. Луцьк). Суфіксальне утворення на **-ук-** від апелятива *повх* “польова миша”, “хом'як” на основі функціонального чергування **х // ш** (формально етимологізується від псл. **pьlxь* ($l > v$)), хоча безпосередня мотивація особи семою “миша” чи “хом'як” малоімовірна. Швидше за все було виділено одну ознаку на зразок укр. *повхатий* “волохатий” (Грінченко, 3, 229) або укр. діал. *пухатий* “щокастий” (найчастіше про кролів або маленьких дітей) $< пуха$ “щока”.

Протас (м. Горохів Волин. обл.). Ймов. від литов. *protas* “розум”. Семантично зближений з укр. антропонімами *Розумець*, *Розумний*.

Солдан (с. Микуличі Луцьк. р-ну Волин. обл.). Суфіксальне (-ан-) (на зразок, *Косован, Драган, Слободян*) утворення від стрижневого **Sьld-* < **sьld-* [4, 87].

На апелятивному ґрунті української мови засвідчене дієслово *совдати* (*в < л*) “ліниво йти, важко ступати ногами” (Грінченко, 4, 164) < псл. **sьldati* < **sьld-*. У діалектах української мови зафіксовано також лексему *сайдак* (< *салдак*) “тип рибальського гачка” (Грінченко, 4, 96) (фонетичне явище переходу *л > й* часте в східнослов’янських діалектах). Визначити приблизну семантичну мотивацію антропоніма *Солдан* сьогодні складно з огляду на багатозначність генетичного гнізда **sьld-* “щось велике, незграбне”, “предмет вигнутої форми”.

Чамер (м. Луцьк). Фонетично вторинна форма з переходом *с > ч* і розщепленим назальним -*о^н*-, яка сягає первісного **Soⁿmerь / Soⁿmirь* (від іє. **mer-*) – старожитнього слов’янського імені, співвідносного за структурою з **Soⁿborь*, **Soⁿvojь* і под. Частково континуанти гнізда **mer-* виявлені й освоєні в науковій літературі [5, 215–219]. Прізвище Чамер семантично співвідносне з ч. **čamrda* “неповоротка людина” – поєднання експресивного префікса *ča-* займенникового походження + корінь (ЕССЯ, 4, 16). Для порівн.: укр. *чемерка* “рід верхнього одягу в чоловіків”, бр. *ачамярэць* “остогиднути”, рос. *Чемарда* Кузьма < *Че-мърда* 1650 р. (Веселовский, 349), ойконім *Шемордино* (< **Ше-морда*) на Тамбовщині (Фасмер, 3, 216), *Сумер* – гідронім у бас. Оки (Смолицкая, 199), прізвище *Сумера* (с. Красів Горохів. р-ну Волин. обл.). З погляду фонетики кореневі -*ар-*, -*ор-* пояснюють як місцеві діалектні реалізації сонанта *г > ьг*. З точки зору словотвору **mrьda*/**mrьdь* – слов’янські похідні з *d-*детермінативом від іє. **mer-*.

На думку К. Тищенка [6, 48], форма **чемер* є не чим іншим як етнонімом кімрів на всіх “посткельтських” землях Центральної та Східної Європи, в т. ч. і в Україні.

Чепель (м. Луцьк). Від укр. діал. *чепель* “ніж з відламаним кінцем” (Грінченко, 4, 451). З огляду на сучасну етимологічну непрозорість компонента *чеп-*, пор., напр., апелятиви *чанати* “рвати, обривати (плоди з дерева)”, *чепак* “чепець” (Грінченко, 4, 444), у складі яких можна виділити морфеми *чп-*, *чп-*. Є думка, що початковий **Чеп-** (**Чп-**) зазнав фонетичної модифікації внаслідок поглинання сонорного приголосного *л*. У такому разі **Чеп-** (**Чп-**) < **Челп-** (**Чалп-**) (на основі структурного архетипу **tьlt*) [1, 22]. Для порівн. гідронім *Чана* (п. Березини в бас. Дніпра), ойконім *Чоп* – місто на кордоні зі Словаччиною, ст.-серб. *Челпа*, ст.-п. *Czelp* – антропоніми. Як вважає білоруська дослідниця Р. М. Козлова, для наведених назв допустимим є відновлення праформи **čьlpa / čьlрь*, первинна семантика яких визначається іє. *(*s*)*kel-* “гнути, згинати” [3, 41–42]. В такому разі доонімна семантика зазначеного антропоніма “кривий, зігнутий, згорблений”. Ще для порівн. укр. діал. *чипити* “робити що-небудь, ставши навколішки; низько згинатися над чимось дрібним або й дріб’язковим, що не потребує пильної уваги”.

Чичерський (сmt Локачі Волин. обл.) Суфіксальний дериват на -*ськ-*. Коренева частина цього антропоніма сягає вихідного **čečera* – похідного з префіксом **če-* займенникового походження від **čera* в гнізді *čерь/čерь* < іє. *(*s*)*ker-* [8, 64–65]. Семантика індоєвропейського *(*s*)*ker-* неоднорідна: “гнути, кривити; крутити, вертати; колоти, рубати”, тому для реконструкції первісного значення антропоніма важливі свідчення апелятивної лексики. Пор., напр., *чер* “личинка бджоли” (Лисенко, 230), укр. *черва* “маса черв’яків”, блр. діал. *чер, цер* “губка” (СБГ, 5, 377), *чыр* “вилиця” (СБГ, 5, 440). Попри значну семантичну віддаленість зазначених апелятивів їх об’єднує спільна ознака за формою – вигнутість. Принагідно можна порівняти укр. діал. *кичера* “вигнута гора, верх гори”. Через те можна припустити, що в момент виникнення антропонім **Чичер-ськ*/**Чечерськ* міг означати посесивність (приналежність) тому, хто мав певну аномалію (вигин), напр., хребта чи кінцівки.

Цвид (м. Луцьк). На перший погляд цей антропонім семантично зближується з апелятивом *цвiт*. Проте є ймовірність походження від іє. **uei-d-* від основи **uidhu-*. Для пор., напр., кімр. *gūydd* “дикий, неприборканий”, дбрет. *guoid* “дикий” [6, 53].

Шкльода (м. Рівне). Можливою є формальна етимологізація як префіксального утворення з *š* від **kьlta* (*t > d*) (очевидно з проміжним **škloⁿda*). За походженням – від іє. *(*s*)*kel-* “гнути, кривити”. Для псл. **kьlta* відновлюється генетична семантика “людина з кривими кінцівками”, “людина з втраченою рукою чи ногою”. В означене дериваційне гніздо логічно включаються антропоніми **Клюд** і **Хлюд** (див. вище).

Висновки. Структурно-етимологічний аналіз онімів *Вардига, Капінус, Кичелюк, Кімлик, Кулай, Клюд, Хлюд, Мачулка, Павишук, Протас, Солдан, Чамер, Чепель, Чичерський, Цвид, Шкльода* здійснювали для актуалізації наукового інтересу до недостатньо вивченого масиву українських антропонімів (прізвищ і прізвиськ), котрі своїми коренями сягають праслов'янського періоду і нині є незрозумілими (семантично “непрозорими”) і для самих носіїв, і для решти мовців.

Умовні скорочення

- Грінченко – Словарь української мови / уряд. з дод. власного матеріалу Б. Д. Грінченко. – К., 1907–1909.
ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / под ред. О. Н. Трубачева. – М., 1974–2003. – Вып. 1–30.
ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. – К., 1982–2003. – Т. 1–4.
Малько – Малько Р. Н. Географическая терминология чешского и словацкого языков (на общеславянском фоне) / Р. Н. Малько. – Минск, 1974.
Веселовский – Веселовский С. Б. Ономастикон: древнерус. имена, прозвища и фамилии / С. Б. Веселовский. – М., 1974. – 382 с.
Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь славянских языков / М. Фасмер. – М., 1964–1973. – Т. 1–4.
Лисенко – Лисенко П. С. Словник поліських говірок / П. С. Лисенко. – К., 1974. – 260 с.
СБГ – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе погранічча. – Мінск, 1980–1986. – Т. 1–5.
Іе. – індоєвропейський.

Список використаної літератури

1. Вербич С. О. Українські власні особові назви з “непрозорою” мотивацією: структура, семантика, етимологія / С. О. Вербич // Мовознавство. – 2004. – № 2–3.
2. Железняк І. М. Поліфункціональність ономастичного суфікса –АЙ (АЇ) / І. М. Железняк // Мовознавство. – 1997. – № 6.
3. Козлова Р. М. Славянская гидранімія. Праславянські фонд / Р. М. Козлова. – Гомель, 2003. – Т. 3.
4. Козлова Р. М. Структура праславянського слова. Праславянське слово в генетическом гнезде / Р. М. Козлова. – Гомель, 1997.
5. Куркина Л. В. Этимологические заметки. Праслов. *mьrdati. Чеш. *mrskati. Рус. мырить / Л. В. Куркина // Общеславянский лингвистический атлас: материалы и исслед. 1972. – М., 1974.
6. Тищенко К. М. Кельтські етимології. III. Етнос (3) / К. М. Тищенко // Мовознавство. – 2003. – № 6.
7. Шульгач В. П. Етимологічні замітки з української антропонімії / В. П. Шульгач // Мовознавство. – 1994. – № 4–5.
8. Шульгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд (Фрагмент реконструкції) / В. П. Шульгач. – К., 1998.

Адреса для листування:
45623, Волинська область, Луцький р-н,
с. Всеволодівка, вул. Степова, 12

Статтю подано до редколегії
20.10.2011 р.

УДК 821.161.2-31.08

Ж. Ю. Воробей – аспірант кафедри історії та культури української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки

**Структурно-семантичні особливості ойконімів Холмщини,
зафіксованих у романі “Гучва” Й. Г. Струцюка**

Роботу виконано в Західнополіському ономастико-діалектологічному центрі

Статтю присвячено структурно-семантичним особливостям ойконімів Холмщини, зафіксованих у романі “Гучва” Й. Г. Струцюка.

Ключові слова: ойконім, деривація, трансонімізація.